

Szlavónia a késő középkori Magyar Királyságban

A magyar királyi udvar és Szlavónia „regnum”

Szlavónia területét a 14. század derekán három megye, Kőrös, Zágráb és Varasd alkotta, politikai szinten azonban csak két megyét számíthatunk ide, Kőrös és Zágráb megyét, mivel Varasd élén a 15. század utolsó negyedéig saját ispánja állt. A *varasdi ispánt* a király nevezte ki, megyéjében ugyanolyan bírói hatalmat gyakorolt, mint a bán Szlavóniában. (A varasdi ispán törvényszékéről is közvetlenül az országbíró elé lehetett felbuzdulni.) Ez a helyzet csak Mátyás uralkodásának (1458–1490) második felében változott meg, amikor a varasdi ispán saját bírói fórumának illetékessége átszállt a szlavón bánra.

Šubić Pál báni pecsétjének lenyomata

Helyi nemesi érdekek

Szlavóniát korszakunkban *regnum*nak nevezték, amit hiba volna királyságnak fordítani, hiszen a középkorban soha nem jelent meg a magyar királyok címei között. Szlávok által lakott országnak tekintették a kortársak, és valóban, lakóinak túlnyomó többsége szláv ajkú volt és maradt. Jobbgyai között a magyarokat (*Hungarus*) és a horvátokat (*Croatus*) következetesen megkülönböztették az egész középkor folyamán, annak jeleként, hogy a helyiek magukat sem egyik, sem másik néphez nem sorolták.

Szlavónia élén a bán állt, a Magyar Királyság rangban negyedik tisztség-

1415. Az első török betörések horvát-szlavón területre.

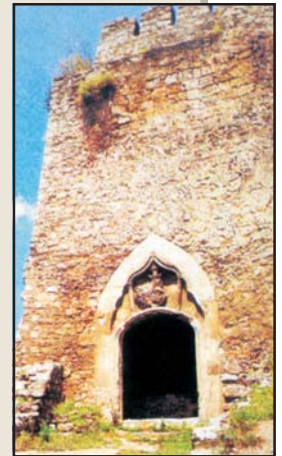
1440. Tallóci Iván macsói bán megvédi Nándorfehérvárt II. Murád szultán (1421–1444 és 1446–1451) serege ellen.

1446. április–május Hunyadi János erdélyi vajda a rendek megbízásából hadat vezet a Szlavóniát megszállva tartó Cillei grófok ellen. A hadjárat után felveszi a „Magyar- és Szlavónország kapitánya és általános helytartója” címet, és saját hatáskörben dalmát, horvát és szlavón bänná nevezi ki rokonát, Szentgyörgyi Székely Jánost.

1463. Bosznia eleste. I. (Hunyadi) Mátyás (1458–1490) az ország egy részét visszaszerzi, s az általa alapított Jajcai és Szreberniki bánok védelmezik a horvát és szlavón vidéket.

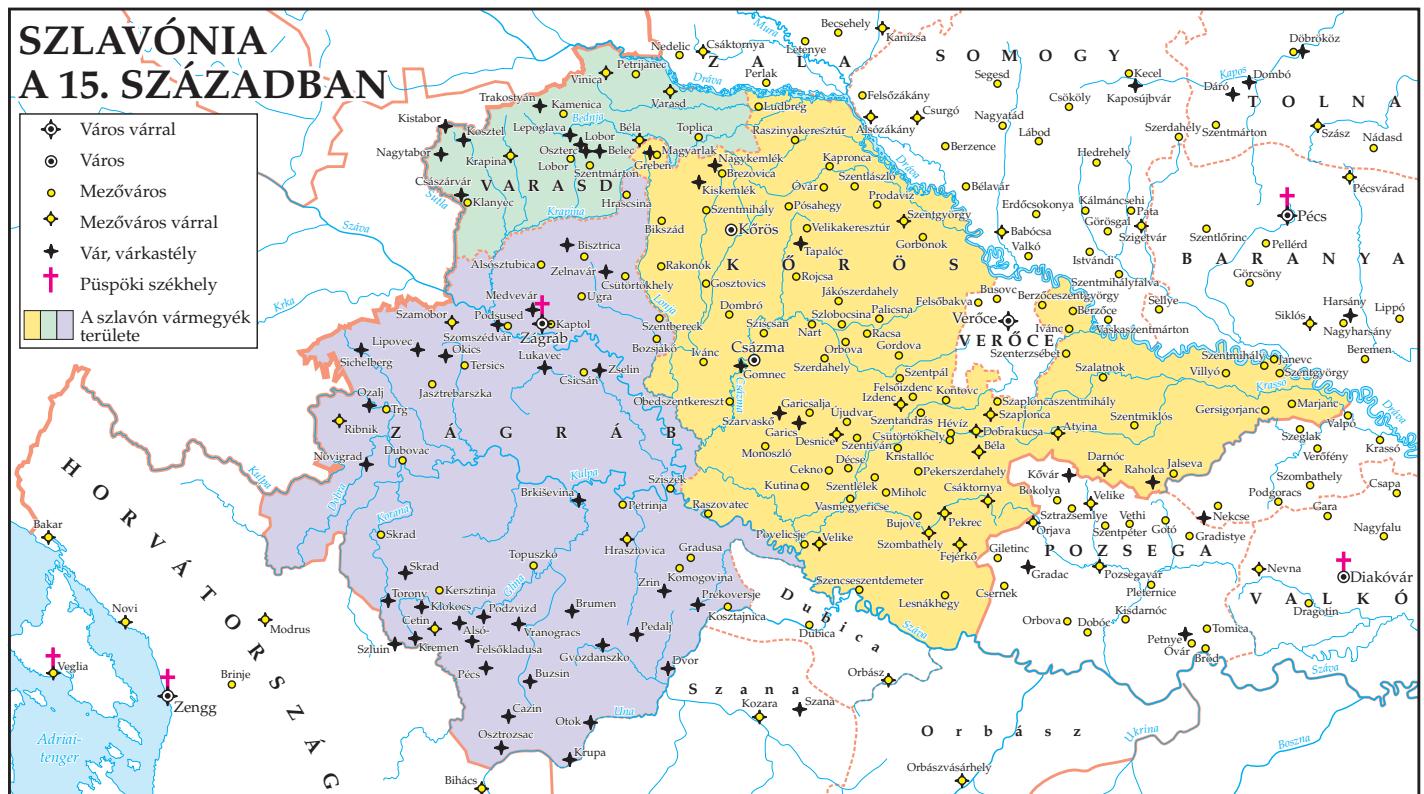
1470. október Török sereg pusztít Horvátországban, illetve Szlavóniában.

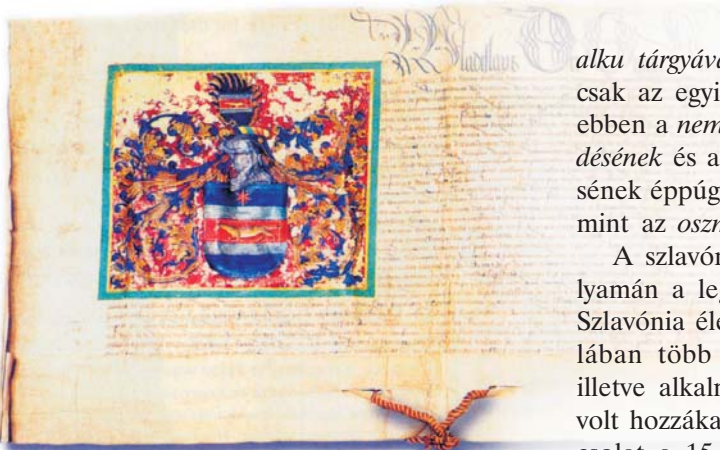
1471. A törökök Isza boszniai pasa vezetésével betörnek Horvátországba és Szlavóniába, majd visszavonulóban a Szávánál felépitik Szabács várát.

Jajca várának kapuja

folytatás a 23. oldalon ⇨

1496-ban II. Ulászló a szlavón rendek kérésére kibővítette Szlavónia addigi címerét. A címerkép új eleme a kék mezőben hullámzó ezüst ikerpólya (Dráva, Száva), közte vörösben természetes színű, balra futó nyest, a felső pólya fölött csillag (a török harcokra emlékeztető Mars jelként)

viselője, akit normális esetben, és ez volt a gyakoribb, a király nevezett ki és mozdított el tetszése szerint. Az alapelv minden korlátozás nélkül érvényesült egészen addig, amíg a hatalmas királyi birtokállomány az ország minden részében biztosította az uralkodó és bárói hatalmát. A 15. század elejétől azonban, miután Zsigmond király jóvoltából az uralkodói birtokvagyon nagy része magánkézre került, a bán helyzete is megváltozott, ami szükségessé tette, hogy az uralkodó korábban figyelembe nem vett szempontokat is mérlegeljen a kinevezésnél. Báni szolgálati birtok hiányában nagyobb szerephez jutott a mindenkori bán saját birtoka a rábízott tartományban, és fontos volt, hogy *bírja a helyi nemesség bizalmát* is, amellyel együtt kellett működnie. Ilyen megfontolások többször is módosították a király döntését, például 1504-ben, amikor a Szlavóniában birtokokkal nem rendelkező Balassa Ferenc elismerését tagadta meg a szlavóniai nemesség, vagy hat évvel korábban, amikor II. Ulászló kinevezte ugyan Kanizsai Györgyöt bánnak, és a királyi tanács előtt be is jelentette döntését, hamarosan mégis visszavonta, és visszahelyezte a bánság élére Corvin János herceget, a tartomány legnagyobb birtokosát. Ez korábban, az Anjou-korban (1308–1387) elképzelhetetlen lett volna, a 16. századra azonban a báni hivatal is egyfajta *politikai*

alku tárgyává vált, amelyben a király csak az egyik szereplő maradt. Mindebben a *nemesség rendi öntudatra ébredésének* és a királyi hatalom gyengülésének éppúgy megvolt a maga szerepe, mint az *oszmán terjeszkedésnek*.

A szlavón bán a 14–16. század folyamán a legritkább esetben állt *csak* Szlavónia élén. Az Anjou-korban általában több magyarországi ispánság, illetve alkalmanként a Horvát bánság volt hozzákapcsolva, és ez utóbbi kapcsolat a 15. század második felében állandósult. Mindez nem jelenti azt, hogy Szlavónia és Horvátország között a legcsekélyebb jogi vagy politikai kapcsolat lett volna. A mindenkori horvát–szlavón bán külön adminisztratív-bírói apparátust tartott Horvátországban, amely a *szlavóniai igazgatástól függetlenül működött*. Alkalmadtán előfordult ugyan, hogy a bán szlavón nemeseket vett maga mellé horvát vicebánnaként, de ez kivételes maradt, és nem érintette a *horvát szokásjog* kizárólagos helyi alkalmazását.

Szlavónia: királyi megyerendszer

Más volt a helyzet magában Szlavóniában, ahol a magyarországi megyerendszer honosodott meg, és ezen alapult a helyi közigazgatás. A bán helyettesei a vicebánok voltak, az Anjou-korban általában egy, a Zsigmond kortól (1387–1437) kettő, kivételes esetben három. A *vicebáni hivatal* a 14. század elejétől általában a kőrösi ispánsággal volt összekötve, vagyis a mindenkori vicebán (kettő esetén egyikük vagy mindkettő) egyben Kőrös megye ispánja is volt. Zágráb megyének ebből következően az 1480-as évek elejéig saját ispánja volt, akit a vicebánnal hasonlóan a bán nevezett ki a megye élére. Ekkor, vagyis Mátyás uralkodásának utolsó évtizedében a két ispánság gyakorlatilag egyesült, a mindenkori vicebánok automatikusan viselték mindkét megye ispáni címét. Kőrös és Zágráb *megyék szolgabírúit* az anyaországi megyékhez hasonlóan a helyi nemesség választotta, és feladatkörük is nagyjából azonos volt. A fontos különbség: a megyei törvényszék egybeesett a báni ítélőszékkal, amelynek helye mindig Kőrös és Zágráb volt.

Mivel a *báni törvényszék* birtokügyekben is illetékes volt, jelentősége messze meghaladta egy magyarországi megyei törvényszékét, és így az ispáni hivatal viselő vicebánnak politikai súlya is felértékelődött. Az Anjou-korban az erős királyi hatalom támogatását élvező bánok még megtehették, hogy saját szülőföldjükről hozzanak magukkal helyettest, aki általában szlavóniai szolgálata idején sem kapott vagy szerzett ott birtokot. Zsigmond korától azonban szokássá vált, hogy az idegen földről hozott helyettest a bán birtokhoz juttatta a tartományban, majd még inkább az, hogy a helyi birtokosok közül választotta ki vicebánnját. 1495-ben a szlavón nemesek e gyakorlatra már mint régi szokásra hivatkoztak.

Hasonlóan nagy jelentősége volt az ítélkezésben vezető szerepet játszó *ítélőmester* választásának, amely jogot a szlavón nemesség, korábbi kezdemények után, a 15. század második felére biztosította magának. A nemesi partikularizmus e korai megjelenési formái sem feledtethetik a tényt, hogy a *szlavón szokásjog* gyakorlatilag megegyezett a magyarországgal. Éppen emiatt Szlavónia nem feleltethető meg egy német Landnak; ahogy egy báni oklevél fogalmazott 1517-ben: „a Magyar Királyság, és *következésképpen* a szlavón *regnum* törvénye és szokásjoga szerint, amely [vagyis Szlavónia] ugyanazon törvényeket és szokásokat élvez, amelyekkel a Magyar Királyság is él.”

A szlavóniai nemesség a leírtakon túl más kiváltságokkal is rendelkezett, amelyek eredete még kutatásra szorul. Már a szlavóniai nemesség legkorábbi ismert gyűlésén, 1273-ban szó esik a „*regnum és bánság jogai*”-ról (*iura regni et banatus*), és felmerül a kérdés, vajon e jogok valamiképpen a magyar uralom itteni megjelenése előtti időből származnak-e, vagy éppen ellenkezőleg, a Magyar Királyság által teremtett különkormányzati keretek hozták létre az *önálló korporatív nemesi fejlődés* feltételeit. A horvát történetírás az előző álláspontot képviseli: azaz az intézmény eredetét a magyar uralom előtti időkre vezeti vissza. Míg a „magyar álláspont” inkább az utóbbi felé hajlik, noha konkrét bizonyítékot források hiányában egyik mellett sem lehet felsorakoztatni.

Tisztségviselők a Magyar Királyságban

Az országos főméltóságok közül rangban első a *nádor* (palatinus) volt, aki a középkor végére a király helyettesévé vált. Kinevezése a mindenkori uralkodó jogában állt, aki a királyi tanács, később a rendek véleményének megkérdezése után döntött. Az *országbíró* a nádor után az ország második nagybírája volt. A *horvát bán* Horvátországot és Dalmáciát, a *szlavón bán* Szlavóniát irányította. Ha a két tisztség egyesült, a két bánt is külön apparátus kormányozta. A szlavón báni cím volt az előkelőbb, a 15. században a külön dalmát–horvát bán ság már nem is számított bárói hivatalnak. Az *erdélyi vajda* fennhatósága alá tartozott Erdély, de a szász tartomány és a székely székek nem, mert ezek élén a *szász*, illetve *székely ispán* állt. A székely ispánság azonban gyakran volt egyesítve a vajdai méltósággal. A *tárnokmester* a királyi birtokok gazdasági szervezetének felügyelőjéből vált országos főméltósággá, a 14. században a pénzügyek irányítója. Kezdetől fogva bírói hatalmat is gyakorolt, a 14. század végétől a városok ügyeiben ítélkezett. Gazdasági funkcióit ugyanebben az időben a *kincstartó* vette át, aki a 15. század folyamán ugyancsak a bárók közé emelkedett. A *kancellár* a királyi akaratnyilvánítást írásba foglaló oklevél-kiállító szervezet feje volt, s mint ilyen a mindenkori udvar befolyásos tagja. A középkori Magyar Királyságban kevés kivétellel egyházi személy.

A szlavóniai nemesség összetétele

Kik is képviselték e sajátos szlavón nemesi öntudatot, kikből rekrutálódott a szlavóniai nemesség?

Annyi nagy biztonsággal leszögezhető, hogy a késő középkori Szlavónia nagy- és középbirtokos családjai a 13. századtól egészen a középkor végéig kevés kivétellel *magyarországi*, bár nem feltétlenül magyar eredetű nemzetségek leszármazottai, és a kihalt vagy lesüllyedt családok helyét is hasonló származású utódok vették át. Kivételt csak Zágráb megye Szávától délre elhelyezkedő része képez, ahol olyan horvát nemzetségek szereztek nagybirtokot, mint a Šubićok, Babonićok,

Frangepánok vagy a Kuriakovićok, a későbbi Zrínyi, Blagay, Frangepán és Korbáviai családok ősei. A magyarországi *bevándorlást* az idegen eredetű bánok, például a Cilleiek külföldi familiárisai tarkították, főképpen a 15. század folyamán, számottevő horvát bevándorlás pedig csak a középkor utolsó évtizedeiben kezdődött.

A Magyarországról bevándorolt nemzetségek, például a Gutkelek, Csákok, Tiboldok, Tétények, Abák, Pécek, Pokok, Türjék, és még hosszan sorolhatnánk, aligha hozták magukkal valamiféle jogi vagy más különállás tudatát. Az igen nagyszámú szlavóniai kisnemesség esetében viszont feltehető, hogy a többségében nyilván szláv

eredetű várjobbágyi, várnépi elemek mellett már a magyar megtelepedést megelőző időszakban is itt élő szláv szabadok is gyarapították sorait.

Feltűnő, hogy a *szlavóniai várszervezet* milyen hosszú életű volt, hiszen a kemléki és kőrösi várnemesekre még a 15. század végén is eleven intézményként utalnak forrásaink, amikor Magyarországon már a várszervezet emléke is elenyészett. Elképzelhető tehát, hogy a szlavón különállás gyökereit az ő etnikai és jogi sajátosságukban kell keresnünk, amelyet aztán – a báni különkormányzat megszületése után – a Magyarországról érkező köznemesség fejlesztett tovább és töltött meg tartalommal egészen addig, míg a 15. századra kialakult a szlavóniai nemesség egyeteme mint korporatív testület. Ez a folyamat azonban még felderítésre vár.

A szlavón tartományi gyűlés

A szlavón nemesség különállásának legfőbb intézménye a tartományi gyűlés (*congregatio nobilium regni Sclavonie*) volt. Az Anjou-korban ezt általában két szakaszban, külön a Dráva és Száva, és külön a Száva és a Gvozd között lakó nemeseknek tartották, és jellegük nem tért el a magyarországi nemesek számára rendezett bírói gyűlésektől. Általában a bán tartotta meg, királyi parancsra, ami nyilvánvalóvá teszi, hogy nem helyi kezdeményezésről volt szó.

I. Lajos király uralkodásának végére (1382) az intézmény elhalt, és ami-

Csáktornya. Cilleiek, Vitovecek, Ernusztok, Keglevicsek és Zrínyiek birtoka

Ozalj vára többek között Babonić-, Frangepán- és Zrínyi-birtok

A várispánságok

A várispánság sajátos királyi uradalom volt. Központját egy uralkodói vár alkotta, amelyhez az erősség tágabb földrajzi környezetében lévő királyi földekből rendeltek hozzá több-kevesebb birtokot a rajtuk élő népekkel együtt. Az ily módon kialakított uradalom tehát nem alkotott zárt egységet, egyes tartozékai a vártól kisebb-nagyobb távolságra, szórta feküdtek. A várföldeken élő „várnépbeliek” a várispánság fenntartásához szükséges különféle szolgáltatásokat látták el, míg a várnépbeliek közvetlen előjárói eleinte a várispánság szolgálatába álló szabadok voltak, akiket a 11. század utolsó negyedétől várjobbágyoknak neveztek. Mind a várnépbeli, mind a várjobbágy a király tulajdonában álló szolga volt, csak hogy míg a várnépbelieket számos adó terhelte, a várjobbágyok kötelezettségei a hadakozásra, illetve a várispánság igazgatásában való részvételre korlátozódtak. Az egyes várak alá rendelt földek láncolata kirajzolta a vár uralmi körzetének határát, s az ezen a határon belül fekvő terület egészét nevezték a „vár megyéjé”-nek, azaz vármegyének. A két intézmény, a várispánság és a vármegye szoros kapcsolatban állt egymással. A legvilágosabban ez abból a tényből tűnik ki, hogy a várispánság élén álló várispán volt egyszersmind a megyét kormányzó megyésispán, akit a király nevezett ki az előkelő rokonságokból a király kegyét és bizalmát élvező tagjai közül. A megyésispánokat az Árpád-kor időszakában hely illette meg a királyt az ország kormányzásában segítő s a politikai döntéseket meghozó királyi tanácsban.

Fotó: SpeedyGonsales

Kemlék várának romjai

Zs. A.

bán sem mindig jelent meg, ami mindenképpen annak jele, hogy a *nemesség sajátképpen rendi szerveződésével van dolgunk*. Ennek csálhatatlan bizonyítéka, hogy 1520-ban, Beriszló Péter bán halála után a négy kőrösi szolgabíró hirdetett gyűlést, hogy azon a szlavón nemesség a bán halála miatt kialakult helyzetről tanácskozzon. Ugyanekkor vált szokássá, hogy az uralkodó külön követeket hatalmazott meg a gyűlésen való részvételre, akik a bán mellett vagy éppen helyette képviselték a királyi hatalmat.

Kapcsolat az udvarhoz

Mindebből hiba volna arra következtetni, hogy a középkor végén pusztán a „államjogi” kapcsolat fűzte Szlavóniát Magyarországhoz. Először is, nemcsak a mánások, de a jómódú szlavóniai köznemesség családjainak jelentős része is birtokokkal rendelkezett az anyaország megyéiben (legyen itt elég példaként a Batthyányakra, csebi Pogányokra, szerdahelyi Dersfiekre vagy a gordovai Fánscokra utalni), és azokat is számos családi kapcsolat fűzte Magyarországhoz, akik egyébként nem birtokoltak ott. Másodsor, a Szlavóniát Magyarországhoz kötő szálak politikailag sem korlátozódtak a már említett intézményekre: szlavóniai nemesek nemcsak ünnepélyes követségek tagjaiként léptek kapcsolatba az uralkodóval, hanem számos más formában is részt vettek az udvar életében, időnként tömegesen jelentek meg az országgyűléseken, ami a horvát nemességről egyáltalán nem volt elmondható.

Ez nem jelenti azt, hogy a drávántúli nemesek magyarnak tekintették volna magukat; inkább egy különös kettősség jellemezte őket, amelynek keretében a frissen Szlavóniába érkezett, és bizonyosan magyar anyanyelvű Batthyány Boldizsár vagy Pogány Péter ugyanúgy szlavóniai nemesnek számított, mint a horvát Blagay Mihály gróf vagy a bosnyák származású Businci Bosnyák Illés jajcai udvarbíró. Egyetlen dolog számított: a *szlavóniai birtoklás*, amelynek révén mindenki részévé válhatott a *helyi nemesi identitásnak*, anélkül hogy szakítania kellett volna korábbi nyelvi vagy kulturális kötődésével.

kor a 15. század közepén újra megjelent, immár a *szlavón nemesség önálló politikai képviselőjének eszközeként tűnik elénk*. A dolog összefüggött a királyi hatalom gyengülésével Zsigmond halála után (1437), és a *bánság gyakorlati függetlenedésével* a Cilleiek és Vitovec János idején. Az 1450-es és 1460-as évek szlavón gyűléseit már nem királyi parancsra tartották, és a megjelent nemesek a bán vezérletével immár nemcsak ítéleztek, hanem rendelkezéseket (*dispositiones*), sőt dekrétumokat hoztak a tartomány belső ügyeinek rendezésére. A fejlődés Mátyás uralmának konszolidációja után egy időre megszakadt. Ekkor vált gyakorlattá, hogy a szlavóniai nemesek a valamennyiüket érintő kérdésekben saját követeik útján léptek kapcsolatba az uralkodóval. A Jagellók uralkodása idején a szlavón tartománygyűlés rendszeres intézménnyé vált úgy, mint a Mohács utáni magyar megyegyűlések, amelyeken nemcsak

politikai ügyekről tárgyaltak, hanem követeket is választottak, adót szavaztak meg, királyi parancsot ismerettek, vagy éppen petíciót fogalmaztak a szlavón nemesség egyetemének nevében. Ezeken a gyűléseken már a

Beriszló Péter (1475 k.–1520)
veszprémi püspök és horvát bán.
Ivan Meštrović domborműve, 1938

Az új szlavóniai birtokosok egyike: Batthyány III. Boldizsár (1537–1590) és a Batthyány-címer (jobbra fönt)

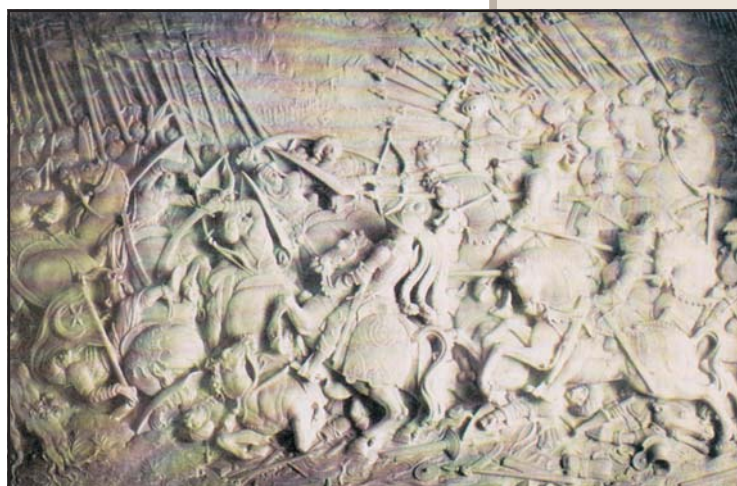
Lazuló magyar, erősödő horvát kötődések

E helyzet megváltozása nem a szlavóniai nemesség identitásában bekövetkezett átalakulásnak, hanem az oszmán terjeszkedésnek és a magyar királyi hatalom párhuzamos gyengülésének volt köszönhető.

Oszmán betörések a 15. század eleje óta érték Szlavóniát, de csak a század végétől váltak igazán rendszeressé. A komolyabb támadásoktól sokáig védte a tartományt a Jajcai és Szreberniki bánóság, míg Horvátország délkelet felől szinte védtelenül állt; nem véletlen, hogy jelentős területeit már az 1460-as évekre elnéptelentették a török portyázók. Komoly segítséget sem Mátyás, sem a Jagellók (1490–1526) nem tudtak biztosítani, ami azzal a következménnyel járt, hogy a Szlavóniában is birtokos horvát főurak egyre inkább Velencétől és a Német Birodalomtól vártak segítséget. Mi több, az elpusztított horvát vidékekről egyre több horvát nemes húzódott észak felé, előbb a Szávától délre fekvő területekre, majd lassanként feljebb. A folyamat felgyorsult 1493 után, amikor a horvát nemesség Udbinánál súlyos vereséget szenvedett egy portyázó oszmán seregtől.

A Szlavóniába beköltöző horvát nemeseknek természetesen sokkal kevesebb, vagy éppen semmi kapcsolatuk nem volt Magyarországgal, és a magyar király hatalmát

is másként látták, mint a vele szoros kapcsolatban élő szlavóniai társaik. Ez a folyamat Mohács (1526) után fokozatosan vezetett Horvátország és Szlavónia közeledéséhez, a szlavóniai nemesség elhorvátosodásához, és ezzel párhuzamosan a Szlavóniát Magyarországhoz fűző szálak elvékonyodásához. Fontos ugyanakkor hangsúlyozni, hogy a szlavóniai nemesség sajátos szlavón identitása még nagyon sokáig tovább élt, hiszen a beköltöző horvátok is átvették a már létező szlavón politikai intézményeket és szabadságokat, melyeket a magyarországi társaikkal szimbiózisban élő, és jelentős részben magyarországi származású szlavóniai nemesség a középkori Magyar Királyság keretein belül szervezett és szerzett meg. Éppen ezért minden olyan kísérlet, amely a szlavóniai fejlődést a magyar háttérből kiszakítva próbálja értelmezni, eleve kudarcra van ítélve. De ugyanígy kudarcra van ítélve az is, aki

A „horvát Rigómező”: élethalálharc a törökkel a korbáviai (udbinai) csatában, 1493. Dombormű részlete

az újkori fejlődést a horvát történelem ismeretének hiányában próbálná leírni. Szlavónia, Magyarország és Horvátország hosszú közös történelmének megismerése csak közös munka gyümölcse lehet.

PÁLOSFALVI TAMÁS

⇒ folytatás a 19. oldalról

1476 ősze I. Mátyás Egervári Lászlót nevezi ki dalmát–horvát–szlavón bánná. (Tisztségét 1482-ig tölti be.) Mátyás a dalmát–horvát–szlavón bánok irányítása alá rendeli a Jajcai bánóság és az Északnyugat-Balkán magyar végvárrendszerének igazgatását is. Ez lehetővé teszi a délnyugati végek védelmének egységes irányítását. (A szlavón és a dalmát–horvát báni tisztséget ettől kezdve 1918-ig azonos személy, illetve személyek viselik. A tisztség nevében szereplő Dalmácia valójában 1420 óta velencei uralom alá tartozik.)

1479–1490. I. Mátyás Temesvár központtal megszervezi a déli határ középső szakaszának védelmét. A temesi ispán, Kinizsi Pál – akit egyben az alsó-részek főkapitányának is kinevez – felügyelete alá tartozik Horvátország és Szlavónia meg az Erdély közötti végvidék (11 megye). Az alsó-részekon valamivel több, mint ötezer ember van állandóan harcra készen.

1490. június 17. Corvin János herceg, I. Mátyás törvénytelen fia lemond trónigényéről. Az országgyűléstől bosnyák királyi és szlavón hercegi címet kap, kinevezik dalmát–horvát–szlavón bánná, továbbá megtarthatja a Hunyadi-birtokokat.

1493. A horvát báni sereg veresége a török hadak ellen a korbáviai (udbinai) ütközetben. A csatában odaveszett a horvát nemesség jelentős része. Meg-

indul a horvát lakosság menekülése Horvátországból. A menekülők fő útiránya Itália, illetve az akkor még békésebbnek tűnő Szlavónia, majd a 16. században egyre inkább Nyugat-Magyarország, Ausztria, sőt Morvaország. Az oszmán terjeszkedés a horvát-

ságnak súlyos demográfiai veszteségeket okoz, 1500 és 1700 között, amikor Nyugat-Európa népessége növekszik, Horvátországé csökken.

1521–1537. Miután elesik Nándorfehérvár, Horvátország nagyobbik, Szlavónia kisebb része török uralom alá kerül.

1526. augusztus 29. A mohácsi vereség. A csatában részt vett a szlavón nemesség, valamint több horvát főúr és püspök is.

folytatás a 29. oldalon ⇒